

Философски алтернативи Philosophical alternatives

5–6/1998

ГОДИНА VII
VOL. VII

СПИСАНИЕ НА ИНСТИТУТА
ЗА ФИЛОСОФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ БАН

СЪДЪРЖАНИЕ

ИДЕИ И ДИСКУРСИ В ПОЗНАНИЕТО

Васил Пенчев – Светът в езика и във физиката	3
Ели Георгиева – Фройд: знание и незнание	15
Донка Славова-Соколова – За метода на абстрахиране	25
Веселин Петков, Илия Митев – Времени аспекти на категориите възможност и действителност	35
Слав Славов – Гносеологически анализ на структурата на научната теория	42
Станимир Илиев, Милош Кичович – За някои характеристики на съотнасянето на понятийните системи в реалността	52

ЧЕТВЪРТИ ПОПЪРОВ СИМПОЗИУМ

Константин Янакиев – Карл Попър като екзистенциалист	56
Алекси Апостолов – Дилемата: методологически есенциализъм или методологически номинализъм	61
Богдан Дянков – Схващането на Карл Попър по проблема за истината	67
Стоян Николов – Коментар върху концепцията на Попър за релацията ментално-физично ..	73
Орлин Стефанов – Антиномията на Попър „демократично“–„консервативно“ като рецидив на есенциализма	78

ФИЛОСОФИЯ И ВЛАСТ

Здравко Дунов – Властта	83
-------------------------------	----

ФИЛОСОФИЯ И КУЛТУРА

Ерика Лазарова – Критиката като интердисциплинарно изследване, или за културологичната насоченост на българската хуманитаристика	95
--	----

ЕСЕ

Жана Рангелова – По стъпките на Камю: в полето на абсурда	106
---	-----

ОТЗИВИ

Мария Димитрова – Книга за творчеството	114
Александър Гънгов – За „Философията и завръщането към самопознанието“	120

ВАСИЛ ПЕНЧЕВ

СВЕТЪТ В ЕЗИКА И ВЪВ ФИЗИКАТА

Има го донякъде онова, за което се говори или може да се говори. Или – заслужава да се говори за онова, което го има. Или – онова, което го има, предизвиква и извиква говорене.

Откъдето и да е попаднало нещо в езика – складираното и съхранено говорене – дали от виждането, или теоретизирайки, то е онова, което го има.

Онова от теорията е различно от това от виждането. Философията говори за онова, което го има, според начина на говорене за него, т.е. според начина на езика. (Българският и японският са много по-близки като начини на език, отколкото и двата – до „физическия“: онова, което го има, в българския и японския е от виждането, а във „физическия“ – от теорията.)

Може ли да се обоснове сравнителна онтология: по-скоро сравнение на начини на говорене за онова, което го има, отколкото сравнение на реалности? За да може, необходимо е да се допусне спекулативно твърдение по всеобхватност – онова, което го има, независимо от начина на говорене за него е едно и също. Ако приемам, че онова, което го има, е едно и също, то входовете на българския и „физическия“ ще ни отвеждат на едно и също място. Тоест постулирал съм съизмеримост между българския и „физическия“ като превеждане от едно място на друго; като между два входа на една сграда (на онова, което го има); от език до език. „Философският“ език – езикът за онова, което го има – е езикът-посредник между българския и „физическия“. Неговото съществуване не е очевидно, не е аксиома, то се постулира. Но ако има „философски“ език, има и превеждане, съизмеримост и сравняване на българския и „физическия“.

В такъв случай подстъпите, или входовете, според начина на говорене – от виждането и от теорията¹ – биха били съизмерими. (Изобщо артикулирането на проблем за несъизмеримост свидетелствува за антиуниверсалистка, номиналистка установка на изследователя, който вероятно се намира в „реалистко обкръжение“.)

Разбира се, всяка теория е съизмерима с фактите, за които се отнася. Но в този случай твърдението на онова, което е от виждането, с онова, което го има, не е спекулативно, а е твърдение по предмет. Стои следователно проблемът, каква съизмеримост може да се търси между логика и физика?

Първо, съизмеримостта може да е по всеобхватност и нея нарекох спекулативна или философска. В степента, в която логиката и физиката са всеобщи аспекти на света, може да се говори за тяхно „твърдение“.

Второ, може да се погледне и иначе: съизмеримостта на логика и физика е по предмет, макар и неизвестен в наше време (неконституиран също така), а не по

¹ Ентимологията на „теория“ е от глагола *θεωρεω*: 1) гледам, забелязвам, виждам, съзерцавам, разглеждам, преценявам, оценявам, отсъждам (А. Вейсман. Греческо-русский словарь. СПб, 1899, с. 606). Следователно едно противопоставяне на виждане и теория трябва да се ситуира в културно-историческите предпоставки на Новото време.

всеобхватност. Допустимо е например да се предположи, че логиката е складира-
ла някои изключително дълбоки и устойчиви моменти от физическия (и дори пре-
ди всичко от пространствения, от геометричния опит). Когато боравим с логиката
– според това допускане², – правим физически или пространствен модел на мис-
ленето.

Говоренето за онова, което го има, е превод, или тълкуване, на добре изве-
стната дума онтология. „Възросът за битието“ и онтологическата проблематика
насочва към възгледите на Хайдегер. Езикът е – ако си позволим да интерпрети-
раме „късният“ чрез „ранния“ Хайдегер – „фундаментална онтология“. Напротив,
физиката – в неговите термини – би била „регионална онтология“.

Но аз няма да говоря за физиката, а за начина на езика на физиката и по-
специално на дела от физиката, чийто предмет е движението – кинематиката. Ще
сравнявам следователно начина на българския с начина на „кинематическия“ в
качеството им – и на двата – на говорене за онова, което го има, т.е. в качеството
им на – дали две „фундаментални“? – онтологии.

I

„Категориите“ на Аристотел е впечатляващо по прецизността и многовеков-
ното си влияние рефлектиране върху старогръцкия език. Всъщност названието –
Категории – на старогръцки значи предикации³. Следователно възможно тълку-
ване е, че десетте категории на Аристотел са девет вида предикации, понеже
една от категориите – субстанцията – е самото предизируемо, индивидуалното
нешо. „Твърде показателна в това отношение е и многозначността на централното
понятие в текста като категория и предикация... По такъв начин единството на
гръцката дума в различен контекст, който задава различните значения, изразява
обстоятелството, че категориите в качеството им на висши форми на битието и
езика представляват същевременно и принципи на предикацията.“⁴ Оттук възмож-
на е интерпретацията, че категориите отношение и движение за Аристотел са вид
предикации.

Понастоящем онова, до което до голяма степен се е редуцирал неговият „ка-
тегориален“, или „предикативен подход“, са индивидуални неща, или субстанции,
свойства и отношения.

За това известно основание дава самият Аристотел преди всичко в *Пета гла-
ва* на трактата: „Субстанцията в най-истински, първичен и безусловен смисъл е
това, което нито се изказва за определен субект, нито е дадено в който и да било
субект, като например отделния човек и отделния кон.“⁵ „Всичко останало или се
изказва за първичните субстанции като субекти, или е дадено в тях като субект.“⁶
Така сякаш може и в духа на Аристотел да се говори за субстанции, от една стра-

² По-подробно вж.: В. Пенчев. Действителността като непрекъснатост? Физическата и логическата картина на света. – Философски алтернативи, 1994, кн. 2.

³ „... в разглеждания текст *κατηγορία* се представя с две различни значения. От една страна, тази гръцка дума обозначава самите категории. В техния кръг се посочват качеството, количеството, отношението и мястото (8.10 b 18-23), времето и наличието (9.11 b 12), а косвено указание получаваме и за останалите основни форми, в пределите на които лежи значението на изказвана без връзка реч от *Cat.* 4.1 b 25-27. От друга страна, *κατηγορία* се среща в смисъл на „предикат“ или по-скоро дори на предикация, доколкото същевременно се визира и самият акт на предизирането и неговата възможност“ (И. Христов. Встъпителна студия. – В: Аристотел. Категории. С., 1992, с. 19).

⁴ Пак там, 22–23.

⁵ Пак там, с. 34.

⁶ Пак там, с. 35.

на, и „всичко останало“, от друга. „Всичко останало“ ще бъдат качества – родове на субстанциите. „*Substantia* според средновековните тълкуватели не е друго освен индивидуалното нещо и *qualias* тук значи универсалното естество, в което отделното нещо участва.“⁷

Тази схема на прочит на Аристотел е толкова устойчива, че през ХХ в. Ръсел пише не едно произведение, за да добави на равноправна нога в схемата и отношенията. „Традиционната логика, тъй като тя поддържа, че всички пропозиции имат субект-предикатна форма, е неспособна да допусне реалността на отношенията: всички отношения, твърдят те, могат да се сведат до свойствата на явно отнесените термини.“⁸ Такова тълкуване поставя в основата на езика (и под влиянието на „Аналитиките“) субект-предикатната структура, на която в „света“ отговаря също така фундаментална опозиция: субстанция – качество. Макар и да дава някакви основания за подобни генерализации⁹, Аристотел е много по-предпазлив: „Защото, ако битието беше един общ за всичко род, [категориите] щяха да се наричат „съществуващо“ синонимно, но след като първите [родове] са десет, общото при тях е по отношение на името, но не и по отношение на разкриващото го определение.“¹⁰ Следователно първите родове са десет, а не два – субстанции и качества. Каза се, че са същности онези неща, които са означени чрез различни начини на предикация; понеже те са толкова, колкото са значенията на „битие“ (Met. 1017 a 23–24)¹¹.

Така изкушението да се сведат до обща универсалия – битие – ще е по-малко. Логиката на Аристотел не може да бъде напълно обезсмислено, формално изчисление, към каквото я свеждат след повече от двадесет века Бул и де Морган. Езикът е поведение, етос и започналата да кристализира от него логика е в тясна връзка с „топиката“, „реториката“ и „поетическото изкуство“. В нея все още се съдържа момент на нравствено знание: „Тогава нравственото знание, както го описва Аристотел, очевидно не е знание за неща, т.е. знаещият не се намира пред едно положение на нещата, което той само установява, а е и засегнат от него [от това], което познава.“¹²

⁷ L. de Rijk. The origins of the properties of terms. – In: The Cambridge History of Later Medieval Philosophy (ed. N. Kretmann, A. Kennz, J. Pinborg). Cambridge, etc, 1982, p. 163.

⁸ B. Russell. Our Knowledge of the External World. London & New York, 1993, p. 56.

⁹ „Глави 4, 5 и 8 от книга I на Аристотеловите „Топики“ съдържат описание на атрибутите определение, свойство, ред, разлика и акциденция.

Определение е фраза, означаваща същността на нещо.

Свойството е предикат, който не посочва същността на нещо а [посочва] променлив предикат за него, тъй като то принадлежи тъкмо на това нещо...

Родът се предикат преди всичко на различни видове неща.

Разликата в комбинация с рода поражда определение.

Накрая акциденцията може да се определи като предикат, който не е изброен по-горе, или като предикат, който може да принадлежи или да не принадлежи на дадено отделно нещо“ (P. Henry. Predicables and Categories. – In: The Cambridge History..., p. 128).

Но самият Аристотел формулира целта на „Топиките“ съвсем умерено, далеч от радикализма на бъдещия му коментатор Порфирий: „Целта на това съчинение е да се намери начин, при помощта на който ние ще сме в състояние от правдоподобното да правим заключение за всеки предполагаем проблем и да не изпадаме в противоречие, когато отстояваме някакво положение“ (Аристотел. Топики. – В: Соч. в четирех тома. Т. 2. М., 1978, с. 249). Главата, в която се въвеждат „род и вид“ (четвърта глава на първа книга), е относно: „Замяна на по-малко разбираемата дума с по-разбираема. Отношение между род и вид“ (пак там, с. 379).

¹⁰ Порфирий. Въведение. – В: Аристотел. Категории, с. 98.

¹¹ Aristotle's Metaphysics (trans. and comm. and glossary by H. G. Apostle). Bloomington & London, 1966, p. 82.

¹² H.-G. Gadamer. Wahrheit und Methode. Tubingen, 1960.

„И така – продължава в коментара си Порфирий – първостепенните родове са десет, а първостепенните видове наброяват някакво число, което обаче не е безкрайно¹³, докато единичните неща, които следват, са безчислени. Поради това Платон препоръчва, след като сме изходили от първостепенните родове, в движението си надолу, при което преминаваме междинни [звена], които подлагаме на деление според видообразуващото различие, да се спрем на първостепенните видове и да оставим настрана безпределното по число, тъй като за него не може да има поуки.“¹⁴ Етосът и физисът са преплетени – Платон съветва как да се държим (етос) по отношение на природата на нещата (физис), „защото иначе не може да има наука“. Така дори и Порфирий естествено удържа крайностите, разпилени в Модерното време, принадлежащо на скрития човек – скрит, за да се обективира необходимостта.

Но така или иначе предпазливостта, умереността, „фронезисът“ на Философа не се запазват и традицията за логическа рефлексия върху езика, на която по ирония на историята той дава тласък, се оказва радикално платоническа: неща и идеи, субстанции и акциденции, субект-предикатна структура на езика. Докато Аристотел казва: „Субстанцията в най-истински, първичен и безусловен смисъл е... отделният човек и отделният кон.“¹⁵

Може би Дънс Скот най-плътно се доближава до духа на „Категории“ с въвеждането на универсалната единичност, „етовостта“, *haecceitas*: „... възникващият и разрушимият предмет притежава в себе си само една положителна реалност [*haecceitas*?]. И някои казват, че това е материята, а други – формата. А същините на тези мнения се различават само на думи, но не и по същество.“¹⁶ За Дънс Скот качеството не е самоочевидно, такова може да бъде само нечие съществуване. Затова и Бог не е едно или друго, или множество качества, а отделно съществуване: „Ясно е вече по какъв начин „Бог съществува“ е самоочевидно и по какъв начин не е. Понеже, ако имаме предвид под Бог „тази божествена същност“, която не можем да обхванем, това е самоочевидна истина; но ако под Бог имаме предвид, че първом схващаме Бог да е някакъв универсален термин като „първи принцип“ и „безкраен“ и много други такива подобни, тогава истината не е самоочевидно позната, както вече се показа.“¹⁷ Бих нарекъл *haecceitas* номиналистка универсалия и сродна в логическо отношение с *Dasein* на Хайдегер. Аналогично тълкуване допуска Аристотеловата категория „субстанция“, чийто смисъл из основи се променя в Новото време. Навярно тласъкът идва от „дървото на Порфирий“¹⁸ в злощастно прочутия предговор към „Категории“: „... субстанцията, която стои най-високо, ни се представи като първостепенен род.“¹⁹

Прежеждайки Аристотел, Боеций явно твърде се е озадачавал доколко Аристотел дава основание за подобен краен радикализъм²⁰. Но нетърпящата възражение едноизмерност на Порфириевото „дърво“ си пробива път и през съчиненията

¹³ Възможните видове не само са безкраен брой, но дори тяхната мощност е „2[∞]“, където *l* е мощността на единичните неща, т.е. те са „по-безкрайни“ според теорията на множествата (B. Russell. The Principles of Mathematics. Cambridge, 1903, p. 79). Но твърдението на Аристотел е разумно относно действителните видове и във връзка с един „фронезис“, необходим и в логиката.

¹⁴ Порфирий. Въведение. – В: Аристотел. Категории, с. 98.

¹⁵ Цит. по-горе.

¹⁶ Антология по средновековна философия (съст. Р. Радев). С., 1986, 364–365.

¹⁷ J. Duns Scotus. A Treatise on God as First Principle. – In: Medieval Philosophy: From St. Augustine to Nicolas of Cusa (ed. J. Wippel, A. Walter). New York, etc., 1969, p. 401.

¹⁸ Порфирий. Въведение. – В: Аристотел. Категории, 96–97.

¹⁹ Пак там, с. 97.

²⁰ P. Henry. Predicables and categories...., p. 129.

на Боеций: „В своя коментар към Порфирий Боеций обсъжда „дървото“ на Порфирий, което приема категорията субстанция като *genus generalissimum* (най-общ вид) и използва атрибутите да подраздели субстанцията на йерархични последователности от родове и видове. Тези родове тогава могат да се водят като вторични субстанции...! Категориите, различни от субстанцията, образуват по-нататък *genera generalissima*, чиято схема на класификация също може да се покрие в съответствие с атрибутите.“²¹

Това са „Категории“, подведени под знаменателя на едни преиначени „Топики“ и „Авталанитики“! Нито субектът, нито предикатът са първични, нито пък има някакъв всеобщ субект или всеобщ предикат, а „първичното“ по Аристотеловите „Категории“ са субстанциите: „отделният човек, отделният кон“: „Четвърто [субстанциите] нито е дадено в определен субект, нито се изказва за кой да е субект. Такъв е случаят с отделния човек и отделния кон, както и с всичко от този род.“²²

Автентичното учение на Аристотел за категориите по-скоро е запазено в учението за морфологичните части на речта, т.е. за „всяко от казаното без връзка“. Съвременната наука за частите на речта – морфологията – ги равнопоставя и те са донякъде сходни с предложените от Аристотел. Например: съществително – субстанция; глагол – движение; прилагателно – качество; числително – количество и т.н.

Съвременният синтаксис – науката за частите на изречението – описва една обща схема на изречението (която в същността си е предикативна) и в която всяка част от речта може да изпълнява една или друга функция в изречението според схемата. Особена роля играе една минимална форма на схемата, която се състои от подлог и сказуемо (подлогът дори може да се изпусне в българския). За тази минимална форма се казва, че вече „има смисъл“.

Структуроопределящата единица в съвременния синтаксис е именно изречението. То се разбира – схващано вече не от гледна точка на формата – като индивидуацията (обикновено предавана чрез сказуемото и явно представена) на нещо (което може да е и подразбиращо се). Течението на индивидуиращото във всеки момент според Виготски („Мислене и реч“)²³ и др. е решаващото за характеризирането на вътрешната реч и мисленето. Всичко това може да се тълкува и в духа на *haecceitas*, и в духа на онова, което отделя коня, отделя човека и ги прави „отделния кон“, „отделния човек“, т.е. субстанции.

Същият възглед е близък до подходите на Ф. дьо Сосюр²⁴, Дерид²⁵ и мн. др., които разглеждат като носител на значението (или на смисъла – в друг превод) изменението и разликата. „Значението е конституирано в диференциалното отношение между обозначителите, а не е фиксирана собственост на обозначащото.“²⁶

Тези подходи ще характеризирам като същностно номиналистични. При тях това, което свързва две значения, дадени например с имена и в изречение, не е ново име, общо и родово, а качествено различна от име единица: изречение, смисъл, Аристотеловите категории-предикации, вътрешната реч на Виготски;

²¹ Пак там.

²² Аристотел. Категории, с. 33.

²³ Л. Виготски. Мислене и реч. – В: Собр. соч. Т. 2. М., 1982, 336–356.

²⁴ „В противоположност на погрешната представа, която доброволно си изграждаме, езикът не е механизъм, създаден и приспособен за изразяване на понятия. Напротив, ние виждаме, че състоянието, произлязло от изменението, не е било предназначено за отбелязване на значенията, от които е пропито“ (Ф. дьо Сосюр. Курс по обща лингвистика. С., 1992, с. 115).

²⁵ Ж. Дерид. Познани. С., 1993, 23–27.

²⁶ М. Шилдрик. Субектът на феминизма: етика: различие и различия. – Социологически проблеми, 1995, кн. 4, с. 54.

а в по-далечна връзка дори Деридовата разлика, *difference*, *haecceitas* на Дънс Скот, *Dasein*, *Време* и пр. Нещо повече, самите имена, значения придобиват своята стойност, или „собственост“, от съпоставянето им във взаимна връзка поне по двойки.

Оттук и самата субект-предикатна структура бива преизтъквана. За да поясня това преизтъкване, ще използвам Хусерловия подход към нещата като единства на актуално даденото и хоризонта на потенциите²⁷. Тогава субектът ще бъде тъкмо хоризонтът на потенциите, докато предикатът – актуално даденото. По този начин смисловият предикат (който може и да се отличава от граматическия) води и се води от „курсора“ на нашето възприятие и преживяване – било то вътрешно, или външно. Тъкмо затова вътрешната реч и мисленето по Виготски²⁸ са чисто предикативни – понеже хоризонтът на потенциите, *той* и *субектът*, е винаги ясен, това е неговото аз.

Съответно именната система на езика е, от една страна, памет за „курсора“ на възприятията и преживяванията, от друга страна, овъншняване – за целите на комуникацията – на „хоризонти на потенциите“ при дадено положение на „курсора“ (актуално даденото). При такъв подход копулата в субект-предикатната структура сочи движение на „курсора“.

Иначе трябва да схванем и разбирането. Наистина то винаги се осъществява в херменевтични кръгове. В херменевтичния кръг се съпоставя хоризонтът на потенциите на нещо със соченото от „курсора“ на възприятията и преживяванията *негово* актуално дадено, като това *негово* актуално дадено сме *винаги* ние самите, не в психологически или във физиологически смисъл, а в *битие*. Привидната порочност на херменевтичния кръг е тъкмо единството на нещото, от което ние сме актуално дадената фаза в смисъла, положен и експлоатиран от Хайдегер.

Така в битиен смисъл ние винаги живеем на гребена на езика, ние сме неговият „курсор“. Предполагам, че по този начин следва да се разбират Хайдегеровите думи за езика като за „дом на битието“, и за нас, хората, като „пастири на битието“.

Смятам, че онтологическият възглед за езика е по-близо до Аристотеловия в сравнение с обичайното разбиране за субект-предикатната структура като съпоставяне на времеви, индивидуални неща и извънвремеви, общи качества. И това е по-близо до реалната структура на езика.

Например казваме „Влакът тръгва“. Според обичайния субект-предикатен възглед ние уж сме искали да кажем: „Влакът е тръгващ“. После дали тръгващ, или не, влакът си е все влак. Тоест свойството тръгващ е акцидентално, или несъщностно, за влака. Оттук нататък онова, което нормално говори езикът и чиято същност са измененията и съдбовността на сега – Сега, схванато като „курсор“ на нашата въвлеченост в света, чрез която светът става свят, – се подменя с твърде частното изкуствено обичайно разбиране на субект-предикатната структура.

От гледна точка на последното онова, което езикът нормално говори, е непрестанно бръщолеване, акциденталност, или несъщественост. Аз тъкмо сега мога да умирам и фактът, че съм умиращ, се оказва акцидентален към моята същност. Такова е абсурдното заключение, към което води обичайното разбиране за субект-предикатната структура на езика.

Истината е точно обратната: реалният език изтъква тъкмо действията, „курсор“ на нашите преживявания и възприятия, а не свойствата и отношенията. Той поставя ударението върху съдбовността, катастрофичността, дисипативността, изменчивостта на Сега. И то си е така.

²⁷ E. Husserl. Pariser Vorträge. – In: Husserliana. Bd. I. Haag, 1973, S. 13.

²⁸ Известна общност на подходите на Хусерл и Виготски (а и на Виготски с Хайдегер и Гадамер) е обсъдена във: В. Пенчев. Битие и наука. С., 1996, 31–32 сл.

А ето едно противоположно на моето становище: „Това, което обикновено означаваме с думата „сега“, е онзи миг, който разделя миналото от бъдещето – моментното настояще. Разбира се, „сега“, така определено, е математическа абстракция. Нормално не преживяваме настоящето като миг – „като връх на нож, а като седловина“.²⁹ И още едно: нуждаем се „от някаква продължителност – достатъчно дълга, за да сме в състояние да имаме усещане или възприятие“.³⁰

Обичайното разбиране за идеала на езика поражда и *съответна на себе си* наука. В нея същността ще бъдат не измененията, а постоянствата, инвариантите; не „курсорът“, който като в детско „вълшебно блокче“ извежда в изглед и откритост света, а нещата, свойствата и отношенията.

И така ние се оказваме в един шизофреничен език, който – да не забравяме! – е и „домът на битието“. От една страна, ежедневен език, чиято същност са измененията, и, от друга страна, „официален“ език (който техниката овещества и превръща в ежедневие), чиято същност са субстанциите, свойствата и отношенията, постоянствата и инвариантите. Оттук може да се поясни изборът на предмет на статията – кинематиката – физическа теория (и поради това боравеща със субстанции, свойства и отношения) за движението (и поради това имаща за обект нещо аналогично по същността си на ежедневния език).

Посоката е: от една „кинематика на законите на движение“ към алтернативна „кинематика за „курсора“ на Сега“.

II

Въпросите при тази „алтернативна кинематика“ са два:

1. Какво е Сега? Как можем да характеризираме разликата между Сега и не-Сега, след като винаги се намираме в Сега?
2. Докъде се простират границите на Сега? Къде то граничи с не-Сега?

III

Тезите относно кинематика, построена спрямо тези въпроси и в указаната насока, са следните:

1. В кинематиката субстанции в смисъл на всеобщи първоначала има само там, където има фундаментални константи; а субстанции в Аристотеловия смисъл на отделни неща – в качеството на отношения между началата. Субстанции-начала могат да бъдат единствено скоростта и кинематичното действие (действието за единица маса), а субстанции в смисъл на отделни неща – време-пространствените локализации. Тези субстанции-начала (т.е. в неаристотелов смисъл) по-нататък ще наричам субстрати³¹.

²⁹ W. James. Principles of Psychology. Vol. 1. New York, 1890, p. 609.

³⁰ E. Cassirer. On the Reality of becoming. – Studium Generale. Vol. 24, F. 1. 1971, p. 1.

³¹ За релационни субстрати говори Сава Петров, а за релационна онтология – Димитър Цацов. Сава Петров пише, че „научната практика тласка към обобщено разбиране на субстратите, при което има смисъл да се говори за структурни, функционални и дори релационни субстрати“ (С. Петров. Методология на субстратния подход. С., 1980, с. 10). И малко по-долу дава пример за релационни субстрати с „Марковата трактовка на трудовите обществени отношения като субстанция в смисъл на всеобща вътрешна основа на разменните стойности“ (пак там). Димитър Цацов има предвид преодоляването на дихотомията субект – обект чрез равнополагането им в тяхна релация. Такъв подход според него може да се извлече от ранното творчество на Т. Павлов, когато последният е под силното влияние на Д. Михалчев. Във възгледа присъствуват антипсихологизъм, от една страна, и осмисляне на известна същност или направление на българската философска мисъл, от друга (Д. Цацов. Към историята на презентационизма. С., 1994).

2. Съответно пространството и времето са отношения на субстрати (на скорост и действие).

3. Предикати в езика на кинематиката при такъв подход са отношенията спрямо субстратите, т.е. отделните неща – „отделния човек“, „отделния кон“ и т.н.

4. Централен въпрос на кинематиката е да опише (количествено) Сега. Необходимо и достатъчно, за да има Сега, е да има субстанции – т.е. отделни неща. Само относно Сега може да има значения, разлика, изменение, две и езикът да функционира такъв, какъвто го знаем.

5. Пространствено-временната картина на света е негов аспект, чиято видимост определя какво е видимост и на свой ред се определя от характера ни на субстанции – отношения между субстратите.

III

Когато това описание се постигне, казва се, че това е законът на движението на материалната точка.

В сила е принципът на относителността в два варианта:

1. (На Галилей) Няма механичен експеримент, който да установи дали едно тяло се намира в състояние на равномерно праволинейно движение или на покой.

2. (На Айнщайн) няма експеримент (в т.ч. и чрез светлина), който да установи същото.

Това значи, че състоянието на покой и на равномерно праволинейно движение са напълно еквивалентни. Следователно скоростта не е свойство, а отношение на две отправни системи. За да не могат да се отличат двете състояния и посредством опит със светлина, тя трябва да има винаги, навсякъде и във всички направления постоянна скорост. Това е потвърдено от опита на Майкелсън и от други типове опити. В изградената на тази основа Специална теория на относителността понятията за време и пространство се променят. Времето и пространството загубват универсалния си характер (т.е. независимост от отправната система), какъвто имат в кинематиката, съблюдаваща принципа на относителността на Галилей.

IV

Какво е Сега? Как да го отличим от не-Сега?

Движението не индивидуализира обектите. Движението не е категория от типа на *haecceitas*. Но за да говорим за движение, необходими са поне два обекта. Можем да твърдим, че движението е симетрично отношение. Ако А се движи спрямо В, то и В се движи спрямо А по същия закон.

Всъщност и нито една от кинематичните характеристики – време, координати и скорост – не индивидуализира обектите. Обектите допълнително се постулират индивидуализирани. Поради това при класическото разглеждане от само себе си се въвежда абсолютна отправна система, спрямо която всеки обект притежава и в кинематичен смисъл *haecceitas*. Това може да се каже и така: въвеждането на абсолютна отправна система превръща относителните скорост, време и разстояние (както е при Айнщайновия преход) в свойства, респ. в предикати на материалната точка.

Можем да се запитаме за областта, където *изобщо* може да се говори за две, и едва тогава за относителна скорост, време и координати на тези две. Областта, в която *изобщо* може да се говори за две, а Сега.

Строгий подход би бил такъв: има „има“; има „няма“; има отношение. Тогава следва, че отношения може да има, може и да няма. Отношение може да няма по две причини: 1) има две, но те не се отнасят; 2) няма две.

В класическата, Галилево-Нютонова кинематика пространството се приема като своеобразна „логическа“ среда, в която всеки две точки във всеки момент могат да се отнесат по скорост и разстояние, *поради това* че притежават индивидуалните характеристики: скорост и отстояние.

В Айнщайновата кинематика – фактически – индивидуализиране на обектите не е необходимо; достатъчно е да има две, т.е. среда на съотносимост.

Следователно – от логическа гледна точка – и Нютоновото триизмерно, Евклидово пространство, и четимерното псевдоевклидово пространство на Минковски са изоморфни като среда на съотносимост. Разликата е, че при Нютоновото пространство няма ограничение за съотносимостта: всеки две точки могат да се съотнесат по скорост и координати. В четириизмерното пространство-време на Минковски има ограничение: две с взаимна скорост, превишаваща светлинната, не могат да се съотнесат. Те не могат да принадлежат на едно пространство-време, на едно и също *Сега*.

V

Ала начинът, по който скицирах, че възнамерявам да разгледам кинематиката, е съвсем нестандартен. Той съответствува не на традицията на кинематиката (макар естествено да е само друг поглед към общоприетото), а на насоката на настоящата статия. Затова би било редно да спомена основните пунктове на едно обичайно изложение на кинематиката.

Съществуват материални точки (отделни неща), чиято маса се пренебрегва, пространство и време. Материалните точки се движат. „Кинематиката е учение за геометрията на движението.“³² Движението представлява изменение на пространствените координати спрямо зададена отправна система (наблюдател). „Движението включва промяна на положението и общо се изразява като функция на времето.“³³

Задачата на кинематиката е да опише изменението на пространствените координати спрямо зададена отправна система във функция от времето. „Има еднообразна протяжност, пространство, или разширяване, продължавано винаги без граници; в което са всички тела, всяко в няколко части от него; които части от пространство, притежавани и еднакво изпълнени от него, са техни места. И тяхното преминаване от едно място или част на друго, през цялото негово междинно пространство е тяхното движение, което движение се прави с по-голяма или по-малка скорост, съответно на което се прави през повече или по-малко пространство в равни времена или през еднакви пространства за повече или по-малко време.“³⁴

Бих искал да продължа по неочакван начин: *ограничението на едно отношение се явява негов субстрат, на който то е свойство*³⁵.

³² J. V e g g s. Kinematics. Washington, etc., 1983, p. 1.

³³ Пак там, с. 55.

³⁴ Unpublished Scientific Papers of Isaac Newton (ed. R. Holl, M. B. Hall). Cambridge, etc., 1978, p. 157.

³⁵ Например – „Ябълката е върху масата“. Масата ограничава отношението „е върху“ и по този начин е негов субстрат. Отношението „е върху“ е свойство на масата – тя затова е направена. Отношението конверс – „Масата е под ябълката“ – е твърде странно, ако не и безсмислено. Това е така, защото плодът ябълка (имплицитно се има предвид плодът, а не дървото) не ограничава отношението „е под“, и затова не може да бъде негов субстрат. Отношението „е под“ не е свойство на ябълката.

на ограничена съотносимост. На него му се приписва формален субстрат – формален, защото не го ограничава – абсолютната отпращава система. Опитът да ѝ се припише също така физическа природа – например хипотезата за етера – изправя пред необходимостта непрестанно *ad hoc* да се добавят нови свойства на тази среда. Причината е, че субстрат на едно отношение може да бъде само нещо, което го ограничава, а хипотезата за етера не ограничава по никакъв начин съотносимостта на две точки.

Обичайно под субстрат на отношение се разбира нещо, което притежава това отношение. Но за да притежава нещо даденото отношение, друго нещо не бива да го притежава, иначе няма смисъл да говорим за нещо, индивидуализирано от притежаването на отношението. И в този смисъл, както и с цел да се избегне объркване при универсални отношения, е по-разумно да се говори за ограничението като за субстрат на отношението, отколкото за притежавашото отношението като за негов субстрат. Фактът, че нещо притежава отношението, е безсмислен, докато не се посочи друго, което не го притежава, или по-точно (валидно и при универсални отношения) – докато не се посочи при какво условие отношението не може да съществува.

Още един пример³⁶. В астрофизиката е известно, че „Вселената се разширява“. Това е потвърдено от „червеното отместване“ на спектралните линии на химичните елементи, излъчвани от много далечни астрономически обекти. Екстраполиран в миналото, този факт води хипотезата за „Големия взрив“, дал „начален“ тласък на наблюдаваното днес разширяване на Вселената.

Друго потвърждение на хипотезата за „Големия взрив“ е т.нар. реликтовото фоново излъчване с температура 2–3°К, което е изотропно по небесния свод.

Сега нека анализираме концептуализирането на тези факти от логическа гледна точка. Твърдението „Вселената се разширява“ е твърдение за универсално отношение: разстоянието между всеки две точки във Вселената се увеличава със скорост, пропорционална на отдалечеността от Земята, според закона на Хабъл. Да се опита да потърсим – въз основа на направеното по-горе разглеждане – субстрата на това универсално отношение. Питаме се следователно за ограничение на това отношение, без каквото ограничение то би загубило смисъл.

Неговото ограничение е скритото допускане, че Земяните еталони за дължина и време са константни. Само ако това е постулирано, макар и да се прави негласно, има смисъл твърдението, че „Вселената се разширява“. Постоянството на Земяните мерки спрямо отдалечените астрономически обекти обаче не е експериментален факт, а наше допускане, т.е. постулат ограничение, явяващ се субстрат на въпросното универсално отношение.

Веднъж осмислили ролята му на конвенция, т.е. на произволно допускане от съображения за „очевидност“ и удобство, лесно можем да построим алтернативна картина, изоморфна на представената. Достатъчно е да се присмет в качеството на отношение земяните мерки за пространство и време, а като негово ограничение – и субстрат – моделът на една кинематично „стационарна Вселена“.

Тогава няма да има „Голем взрив“, а момент във времето, когато е започнало свиване на земяните мерки.

Направените разсъждения не бива да се схващат като издигане на физическа хипотеза, а като илюстрация на твърдението, че ограничението на едно отношение е негов субстрат.

Разполагаме с два алтернативни модела на кинематиката на Вселената, в които обаче структурата отношение – негов субстрат (ограничение) е инвариантна.

³⁶ Подробно обсъден във: В. Пенчев. Философски принцип за еквивалентност на измерване и движение. – Философия, 1995, кн. 3.

ялни; в другия случай Земята мерки се свиват спрямо Вселената, която е стационарна. В първия случай Земяните мерки са еталон-ограничение на отношението, в другия – стационарната Вселена е еталон-ограничение на отношението на свиване на земяните мерки.

VI

Докато Нютоновото пространство няма субстрат, доколкото е среда на *неограничена* съотносимост, то пространство-времето на Айнщайн има субстрат, доколкото е среда на *ограничена* съотносимост. Субстратът е представен чрез фундаментална константа – скоростта на разпространение на светлината. Смишълът на този субстрат и на тази фундаментална константа е, че средата на съотносимост е ограничена от това, доколко можем да говорим за две като за едно посредством стилистичната фигура на отношението, или доколко две все още са две, а не едно.

Но ние не можем да използваме отношението и ако не можем да говорим вече за две или ако все още не са две. Средата на съотносимост – пространството, или Сега – следователно е ограничена и от това (значи по друг начин), доколко изобщо можем да говорим за две, или доколко *вече* можем да говорим за две.

В такъв случай изводът е, че на средата на съотносимост съответствува още един субстрат, който трябва да е представен с фундаментална константа. Това е кинематичното действие (т.е. действието за единица маса). Константата на Планк за единица маса ще е такава фундаментална константа и ще представя още един субстрат на пространството – Сега. Тя отразява, фигуративно казано, неговата „долна граница“: пространството като среда на съотносимост съществува дотам, докъдето може да се говори за две.

Сега на пространство-времето е като разплитащ се шнур. Можем да обособим три зони. Първо, зона на непрекъснатост – „шнурът“ още не се е разплел – все още не можем да говорим за две. Второ, шнурът тъкмо сега се разплита – тъкмо Сега можем да говорим за две. Трето, зона на „разкъсаност“ – шнурът вече се е разплел (и/или пак се сплита) – вече не можем да говорим за две, защото те не могат да имат нищо общо (или защото отново са станали едно).

Всъщност обаче последната е хипотетична зона. Поне в едно отношение такава „разкъсаност“ няма. По-точно е да се каже, че шнурът отново се сплита, защото разстоянието ($s^2 = x^2 + y^2 + z^2 - c^2 t^2 = 0$) по повърхността на светлинния конус в пространството на Минковски е нула. Тоест по повърхността на светлинния конус отново не можем (в определен смисъл) да говорим за две.

Бихме могли да кажем, че и константата на Планк (за единица маса), и светлинната скорост определят, че няма отношение, че няма пространство и Сега като среда на съотносимост, понеже просто не може да има две. Но светлинната скорост ограничава отгоре, т.е. „сплита шнур“, докато константният кинематичен импулс ограничава „отдолу“ – докъде е разплетен шнурът. В този смисъл могат двете да се третираат като една-единствена константа, гледана под два различни ъгъла – една константа, която „затваря“ пространството като скорост и го „отваря“ като кинематично действие.

Резюмирайки, пространството като среда на съотносимост следва да има два субстрата: две ограничения две – още и вече – да не се съотнасят. На двата субстрата съответствуват и две фундаментални константи и две величини – кинематично действие и скорост. Именно те трябва да се приемат – при подхода на настоящата статия – за субстратни, или универсални, в кинематиката. Времето и прост-

ранството ще бъдат субстанциални, наблюдаеми и в качеството на отношения между субстратните величини.

VII

Езикът и кинематиката формират две онтологии. Задавайки въпроси от онтологията на езика към онтологията на кинематиката, в отговор се пораждаат идеи, немислими или неизвестно как постижими с други средства. Това е и илюстрация на плодотворността на херменевтичния метод в природо-математическите науки³⁷.

Субект-предикатната „теория“ за езика не отговаря на природата му – неговото битие са измененията, въпросът за Сега. Извличайки от езика въпроса за Сега, с него мислим кинематиката. Резултатът е ново виждане, което се резюмира във въведената субстанционалност (в смисъл на Аристотел) за времето, пространството и масата и универсализиране (като субстратни, противопоставени на субстанциалните величини) на действието и скоростта. Трябва да извлечем, носейки със себе си „въпроса за Сега“, същностната структура на Нютоновото пространство, на Айнщайновото пространство-време (пространството на Минковски) и на областта, определена в квантовата механика чрез съотношението за неопределеност. Тази същност – обща същност, – която ще открием и съхраним чрез „въпроса за Сега“, е определенето на областта на сега като „две“, или като среда на универсална съотносимост. Така следва въпросът, как възниква Сега, т.е. как „едното“ става „две“ и как изчезва Сега – как „двете“ стават „едно“.

Традицията в кинематиката не може да види въпроса за Сега, защото тя се вдъхновява от въпроса за вечността, едно платоническо вдъхновение. Тя търси законите за движение, предполагаемо вечни по своята същност, на които в приближение съответствуват наблюдаваните движения на осезаемите тела. Въпросът, какво е Сега, не може да възникне, защото това е въпрос, който насочва в посока, обратна на щенията на платонизма.

Езикът говори иначе в сравнение с традицията на кинематиката и иначе в сравнение с обичайната субект-предикатна рефлексия върху езика. Езикът винаги казва: нещо се променя и именно трябва загрижено и разтревожено – с емоционална оценка, каквато дава езикът – да се изкаже как се променя. Всичко се случва Сега. Сред Сега езикът ще отдели катастрофичните, дисипативните и съдбовните процеси, за чийто характер мярата е нашето чувство, разбрано не психологически, а онтологически. Чувството – преживяването и възприятието води „курсора“ на света, за да го изведе от потаеността в откритост. Тоест чувството, което прониква и извежда света, и е *говоренето за онова, което го има*. Езикът чрез чувството, в което ни въвлича или извлича, въвлича или извлича онова, което е светът Сега – онтологичното.

Ако езикът *сърдечно* се обърне към кинематиката с въпрос и за съвет, то ще е въпросът за Сега. И ако кинематиката отвърне на тази сърдечност, тя ще откликне не с принципи, а с честно съчувствие, за да поочертае съдбата на света.

И така може би ще възникне *един* разговор, който сме ние – „ние сме един разговор“³⁸. Разговорът в своята единност носи *Dasein*³⁹, човешкото битие.

³⁷ На тази плодотворност и на извличането на конкретни резултати, както и на обосноваването, е посветена вече цитираната книга „Битие и наука“. Поради това тук няма да разглеждам или да споменавам неприемливото противопоставяне на методите на природонаучни и хуманитарни според областите, в които са възникнали, но в които не са длъжни да стоят во веки веков.

³⁸ M. Heidegger. Hölderlin und das Wesen der Dichtung. – In: M. Heidegger. Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung. Frankfurt am Main, 1971. S. 39.

³⁹ Пак там.